

PAPER DETAILS

TITLE: PROF. DR. ETHEM RUH İ FIGLALI HOCA İ LE

AUTHORS: Ali Abbas ÇINAR

PAGES: 119-147

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213472>

PROF. DR. ETHEM RUHİ FİĞLALİ HOCA İLE

Yrd. Doç Dr. Ali Abbas ÇINAR*

Bilgi kaynağı bilgilerimizin / aksakallarımızın bilgilerinden her zaman istifade etmek, ülkemiz ve insanının geleceği için mecburiyettir. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı da bilgi kaynağı olan bu ender şahsiyetlerimizdendir. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı adı, sadece Türk din tarihi veya İslâm tarihi araştırmalarında değil, aynı zamanda Türk kültür tarihi içinde, belirli ve müstesna bir yere sahiptir. Onun, bu görüşlerinden daha geniş kitlelerin, özellikle de üniversite camiasının yararlanacağı inancıyla, Muğla’da, 8 Eylül 2003 tarihinde bir görüşme yaptım. Teybe kaydettiğim bu görüşmeyi, daha sonra deşifre ettim. Yaptığım bu görüşmeyi, amacına ulaşacağı inancıyla sunuyorum:

A.A.Ç.-Saygıdeğer Hocam, akademik çalışma alanınız ile halkbilimi (folklor) disiplininin, bilimsel olarak, çalışma alanları, bazı noktalarda birbirine yaklaşıyor. Her iki bilim disiplini birbirinden yararlanıyorlar. Türkiye’de; özellikle halk inanışları, tasavvuf, çeşitli kültler, İslâm inancına veya yorumuna dayalı kurumlar ve bu kurumların meydana getirdiği kültür, tekke şii vb. konular teolog ve halkbilimcilerin ortak çalışma alanları. Sizin bu yöndeki inceleme ve araştırmalarınız, pek çok halkbilimci için rehber olmaktadır. Bunu, yapılan atıflardan ve konuşmalardan anlıyorum. Bu çerçevede, pek çok halkbilimci gibi, ben de, çalışmalarınızdan istifade ettiğimi belirtmek istiyorum. Hayatınız, eserleriniz ve görüşlerinizle ilgili bazı sorularım olacak. Bizi aydınlatırsanız sevinirim.

Hocam, akademik hayatı tercih etmenizin sebebi nedir?

E.R.F.-Akademik hayatı tercih etmemle alakalı geçmiş biraz uzun, söz uzayabilir, ama mümkün olduğunca kısa anlatmaya çalışayım. Çocukluğum çok renkli geçti. Bu renkliliğin temeli, özellikle babamın mesleğine dayanır. Babam, Allâh rahmet eylesin, çok iyi bir mobilyacıydı. Benim çocukluk yıllarımda, 1940’larda, Burdur ve yöresinde, mobilyalar meşe, gürgen ya da büyük çoğunlukla ceviz ağacından yapılırdı. Ve babam, bunları büyük kütükler halinde satın alır, evimizin bahçesinde kurumaya ya da suyunu biraz kaybetmeye bırakırdı. Bizim çok sevdiğimiz, babamın sürekli iş yaptığı tahtacılar vardı. Tahtacılar eşli, yani karı-koca gelirlerdi. O büyük kütükleri, büyük hızarlarla biçerlerdi. Her bıçkı çekişlerinde, kendilerine göre “Hû! Hû! Hû!” diye sesler çıkarır, bazı

* Muğla Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

ilahiler türküler söylerlerdi. Rahmetli babam çok nekre (şakacı / nüktedan) bir insandı; bu, sevdiğim tarafıdır onun; onlara takılmadan edemezdi. Onlar da, karı-koca beni çok severlerdi, yaşlı insanlardı, Allâh rahmet eylesin hepsine. Babam, bu takılmalarında: “Aman oğlum! Bunların kucasına oturma. Bunların kestikleri yenmez” derdi ama, biz birlikte yemek yedik, bu babamın lâtifesiydi. Ve ben, o çocuk yaşlarda; “Baba, Alevî ne demek? Tahtacı ne demek?” diye sorardım. O da kendince; “Böyle söyleniyor oğlum” diye bazı açıklamalar yapardı. Ama, ailemiz hep onlarla iç içe yaşadı. Babamın, Sünnî olmakla beraber, bu işi yapan insanlarla yakın dostlukları vardı. Ben, o zamandan, bu insanların, toplum içerisinde, ayrı bir kategoride değerlendirilmelerini hep kafamda soru yaptım. Ortaokul ve lisede, bu sorular, benim edebiyat ve özellikle de tarihe daha çok ilgi duymama sebep oldu. Türk kültür tarihine, daha çocuk yaşlarımdan itibaren ilgi duyduğumu söyleyebilirim. Meselâ, Burdur Halk Evi Tiyatro Kolu’nda çalışan ve bu konulara ilgi duyan dayımla beraber Halk Evi’ne gider, Ankara Halk Evi yayını olan Ülkü Mecmuası’nı dikkatle okurdum. O zamanlar, Burdur’a, ancak haftada bir gazete ve dergi gelirdi. 1944 olaylarından sonraki gelişmelere paralel olarak Türk kültürü, bizim Orta Asya’daki hayatımız ve Türk Dünyası ile alakalı haberler bazen yasaklanan şeylerdi. Bütün bunlara rağmen, ben, bu tür haberleri merakla okurdum. Liseye geldiğimde, doktor olmayı çok arzu etmeme rağmen, kendimi bir sosyal bilimci olarak gördüm, ağırlıklı yanımin sosyal bilimler olduğunu hissettim. Üniversiteye, İlâhiyat fakültesine katıldığımda ise çizgimi belirlemiştim: Sıradan bir öğretmen olmak, İslâmî bilgileri, din bilgilerini öğrencilere öğretmek yerine, ki bunları da öğretmek gerekir, belirli bir alanda ihtisas sahibi olmanın daha doğru olduğunu düşündüm ve asistan olarak kalmaya karar verdim. Bunun yolunu da, üniversiteye gittiğimde öğrendim. Bizim zamanımızda iletişim bu kadar yaygın değildi; biz hangi fakültenin olduğunu dahi doğru dürüst bilmiyorduk. Hatta ben, İlâhiyat Fakültesi’nin varlığını Ankara’ya geldikten sonra öğrendim. O zamanlar, en çok bilinen fakülteler Tıp, Mühendislik, Siyasal Bilgiler, Hukuk fakülteleriydi, diğerleri tanınmazdı. Fakülteye girdiğim andan itibaren kendimi sürekli olarak ihtisasa hazırlamaya çalıştım. Bizim fakültemizde, bu sahada çalışılabilecek birkaç kürsü vardı. O zamanki adlarıyla: Dinler Tarihi, Felsefe, Mezhepler Tarihi. Mezhepler Tarihi bana cazip geldi, çünkü mezhepler tarihinde, fiilen İslâmı bilmek ve öğrenmek zorundasınız. Hem mezhep, insan ilişkilerinin ortaya koyduğu bir kurum olduğu için, bu, çocukluğumdan itibaren merak ettiğim Türkiye’de yaşayan farklı kültür topluluklarını tanımam ve onları değerlendirmem için de vesile olacaktı. Böylece ona niyet ettim. Mezun olduktan sonra, talihin bir cilvesi, hemen asistan olamadım, kadro yoktu o zamanlar ve ben millî eğitim teşkilâtında, çok genç yaşta idareciliğe başladım. Stajyerliğim bittikten sonra imam-hatip okullarında müdür yardımcılığı, müdürlük, daha 26 yaşımıdayken Yüksek İslâm Enstitüsü’nde hocalık, yöneticilik gibi görevler yaptım. Ama ihtisas yapma isteğim hep devam etti. Mezhepler Tarihinde kadro müsait olmadığı için bu defa, dışarıdan “doktora”ya başladım. Doktoramı yapmakta iken, çok sevdiğim, saygı duyduğum, Allâh rahmet eylesin, ağabeyim Doç Dr. Yaşar

KUTLUAY'ın yanında doktora başladım. Daha sonra, kanaatimce İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük isimlerden biri olan Faslı Prof.Dr.Muhammed TANCİ HOCANIN yanında İslâm kültürüyle alakalı iyi pişeceğimi düşündüm ve orayı tercih ettim. Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'nü bırakarak üniversiteye intisap ettim.

Üniversiteye intisap etmemin, akademik hayatı tercih etmemin sebebi, açıkçası dinin insanlar ve toplumlar arasındaki tezahürlerinin göstergeleri olan bu toplumu tanımaktı. Diyebilirim ki, benim bu işe çocukluk yıllarımdan itibaren ilgi duymama, mobilyacılık yapan babamın; çam, ceviz ya da meşe tomruk-larını doğrayan Tahtacı Himmet Dede müsebbib oldu. Böylece bu işe başladım.

A.A.Ç.-Akademik çalışmalarınız ve bazı eserleriniz üzerinde kısaca durabilir misiniz?

E.R.F.-Bilim çevresinde, 1970'li yılların şartları içerisinde, doğrudan doğruya Kur'an'la, hadislerle ya da klasik dönemle ilgili olmayanlar fazla rağbet bulmadığı için, "doktora" tezimde, Yaşar ağabeyin, daha sonra TANCİ hocanın teşvikleriyle klâsik dönem üzerine çalıştım. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* adlı bu çalışmayı gerçekleştirmekle çok da isabetli yapmışım. Yeri gelmişken Muhammed TANCİ'den bahsetmek istiyorum: Tanci hoca, İbn-i Haldun üzerine çok büyük yetkisi olan ve İmam Maturudî üzerinde çalışmaları ve derinliği bulunan biridir. Ve Kur'an'ı çok iyi bilen, derinliğine inceleyen biridir. Klâsik dönem üzerine araştırmaya başlamakla, bu hocalarımın sayesinde, evvelâ Kur'an'ın dayandığı bu çevreyi, ondan önceki tarihi çok iyi tanıma ve inceleme fırsatı buldum. Ondan sonraki çalışmalarım günümüze yönelik oldu. Günümüzde; Kur'an'a dayalı, Kur'an'daki, hadislerdeki bir takım anlayış ve yorumları yansıtan *Kadiyanîlik* üzerine "Doçentlik" tezimi hazırladım. Bilinçli olarak seçmiş ve yapmış olduğum bu çalışmalardan sonra, yine şuurlu olarak "Profesörlük" takdim tezimde *Mesih ve Mehdi İnancı*'ni inceledim.

Bütün bunları yanyana sıralarsanız İbadîlik, yani Haricîlik, bugün bizim İslâm dünyasında en sert, en katı, günümüzün tabiriyle köktendinci diyebileceğimiz, radikal bir toplumun oluşmasını ve Kur'an-ı Kerîm'in harfiyen yaşanması, anlaşılması ve uygulanmasını isteyen bir topluluktur. Bunlar kendilerinin görüşleri dışındaki görüşleri doğru kabul etmeyen bir topluluktur. Kadiyanîler ise bu işi iyice sulandırma noktasına getirmişlerdir. Hindistan coğrafyasında, Pakistan-Hindistan altkıtasında ortaya çıkan Kadiyanîler; geçmiş dönemlerin kültlerini kullanmak suretiyle, özellikle, o zamana kadar kendilerine kadar Hinduluktan, Budizmden, Konfüçyizmden, Şamanizmden vb. gelen kültleri; ki şamanizm bir din değil kültürdür, kültür; Hristiyanlık ve Yahudilikten de çeşitli görüşleri dahil etmek suretiyle, İslâmın potası içerisinde kullanmak suretiyle birtakım görüşler ileri süren bir topluluktur. Burada mehdi ve mesih inancı ile beraber bizim Türk topluluklarındaki Alevî inanışlarını tanımak çok daha kolaydır. Alevî inanışlarını tanıırken de, Alevî ve Bektaşî topluluklarını tanıırken de Şîîliğin

çok iyi bilinmesi lazımdır. Benim, Şîlik çalışmalarım, Kadiyanîlikle beraber, paralel olarak yürüttüğüm çok ciddi çalışmalardan biridir. Türkçede, 12 İmamla ilgili olarak, İmamiyye Şiası üzerine ilk çalışmalar da bana aittir. Böylece bilgilerim mayalanmıştı. Bütün bunların ışığı altında, kesinlikle bir iddia içinde değildir ama, noksanları olmakla beraber, benim en az otuz yıllık birikiminin sonucu olarak **Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik** kitabım çıkmıştır. Türkiye’de, bir toplu yayın olarak, **Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri** adlı kitabım Hicret’in 15. yüzyılına armağan olarak hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Bu kitap, bir yanıyla vatandaşlarımıza, bibliyografyası ile de yetişmekte olan öğrencilerimize hitap etmekte olan el kitabı durumundadır.

A.A.Ç.-Bir bilim adamı olarak hedeflerinize ulaşabildiniz mi?

E.R.F.-Bunu söylemek çok güç. Hiçbir akademisyen hedefime ulaştım diyemez. Hedeflerime ulaştım diyorsa, bana göre akademisyen değildir. Kendimi, akademik hayatımın bu kırküç yılı sonunda hedeflerime ulaşmış görmüyorum. Anne tarafından rahmetli dedem Hacı Hamit Hafız, Burdur’un kurrâsındandır, müftülük ve imam hatiplik yapmıştır. 75 yıl boyunca Cami-i Kebir’de hatimle namaz kıldırması olan bir insandır. Oğlunun adı Ali Haydar. Dikkat edin, bir Sünnî müftünün oğlunun adı Ali Haydar. Bu, Türkiye’nin 1920’li, 1930’lu yıllardan sonra nereden nereye geldiğini görmek bakımından ilginç bir örnektir. Bu anlayıştaki bir çevrenin insanı olarak, akademik hayatıma ailemden aldığım bilgileri eklerseniz, talebeliğimi de koyarsanız, çünkü eski Türkçe ve diğer bilgileri lisede öğrenmiştim, kendimi tanımış olduğum 50 yıllık çalışmalarına rağmen, ben hâlâ kendimi bir öğrenci görüyorum. Kesinlikle akademisyen olduğum iddiasında değilim. Sadece bu yolda bir talebe olarak çalışıyorum ve bundan da iftihar ediyorum. Öğrenmenin yaşı yok ve sonu yok. Benim ihtisas yaptığım alanla âlâkalı her gün yeni bir kaynakla karşılaşıyorsunuz, her gün yeni bir bilgi kaynağına ulaşmanız mümkün. O zaman bilgileriniz zaten olmuş değildir. *Olma devresinde, o yolda olan bir insanım.* Allâh’ın verdiği ömür süresince talebe olmaya devam edeceğim, hiçbir zaman üstad olmadım, olamam da zaten, üstadlık benim çok çok ötemde. Ancak, bilgi edinme konusunda hırslı, istekli bir talebeyim.

A.A.Ç.-Türkiye’nin sayılı teologlarındansınız. Dinin insan hayatı üzerindeki önemi üzerinde değerlendirme yapar mısınız?

E.R.F.-“Türkiye’nin sayılı teologlarındansınız” sözü itibari bir laf. Sorunun ikinci kısmı ise fevkalade şümüllü bir soru. Dinin insan hayatı üzerindeki önemi sözle açıklanacak bir şey değil. Çünkü yaşanan bir kavram bu. Dinle ne kadar alakasız olduğunuzu söylerseniz söyleyiniz, o, sizin içinde bulunduğunuz toplumun genlerine, davranışlarına, düşüncesine o kadar çok işlemiştir ki sizin kendinizi ondan kurtarmanız mümkün değildir. Ve benim kanaatimce, bütün toplumlar için, kendi gücümüzün dışında, kendi yapıp edebildiklerimizin dışın-

da, bize hakim olan, bizim üstümüzdeki bir kudrete, bir güce behemehal inanmak zorundayız. Tarihe baktığımızda, sosyolojinin bize öğrettiği totem ve tabu zamanından beri, insanoğlu kendi üstündeki bir güce; bu ister gördüğü olsun, ister görmediği olsun; bağlanmak durumunda kalmıştır. Bilebildiğimiz dönemlerden itibaren, kitabî dinler dediğimiz dönemi ele aldığımızda; Yahudilikten, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçtiğinizde de sizin üstünüzde, bütün kâinatın üstünde, kabul etseniz de etmeseniz de, bir Yaratıcının var olduğu hissedilir: Var! İnkâr etseniz bile bu var. Ve O'nun gönderdiği, bildirdiği kurallar, gönderildiği toplumun anlayışına göre şekillenmiştir. Ve bu şekillenmenin sonunda da bir hayat oluşmuştur. İşte yaşadığımız hayat bu. Bunu kendinizden soyutlamanız mümkün değildir. Ben rasyonel bir insanım, liberal bir insanım, kendimi öyle görüyorum; laik bir insanım, kendimi öyle görüyorum; ama bütün bu görmelerimin ötesinde din benim genlerimin içinde, kendimi ondan soyutlayamam. Zaten, insan olmanın temel vasıflarından biri, sizin dine olan ilginizdir. Peki, dinle ilgisiz olan insan iyi bir insan olamaz mı? Hayır, kesinlikle böyle bir şey söylenemez. Dinsiz insanları kötü görmek, böyle bir şey düşünmek abesle iştigaldir. Ama, sizin dinle olan ilginiz kendi insanî vasıflarınızda, kendi değerlendirmenize bağlı olarak, sizi belli noktalarda bir rahatlatma hissine götürüyor. Toplumsallaşma dediğimiz, yani toplumun birbirine kenetlenmesinde belli harçlara ihtiyaç vardır. Bunların başında dil gelir. Farklı dinlere mensup olsalar bile, dil, insanı birinci derecede bağlar. Din ise, bu dil ile birbirine bağlanmış olan topluluklar arasında, aynı tebessümden, aynı bakıştan, aynı anlayıştan yararlanma ve paylaşma imkânını sağlar. Bu açıdan, dinin insan hayatı üzerindeki önemi büyük ve önemlidir. Dinin tarifinde de bu vardır. Din; insanı, yaratılışından ölümüne kadarki süre içerisinde eğitmek için, ama en iyi şekilde eğitmek için; en iyi insan, en güzel insan, en hayırlı insan olmak üzere var olan bir kurumdur. İnsanı eğiten bir kurum olduğu için, onu inkâr etmeniz mümkün değildir. Bugün, bu noktalarda tabii, içinde yaşanan topluma göre birtakım sıkıntılar doğuruyor. Eğer siz dini fevkalade kalıplaşmış, birtakım kuralların esiri veya emredicisi olarak görürseniz, o vakit siz onun esiri olursunuz. Böyle bir durumda, insan hayatında da kölelik başlar. Halbuki insan, özgür bir varlıktır. İnsanoğlunun fıtratı bu. Fıtratta özgürlük var. Özgür olduğunuz için, hele müslüman olarak, başka bir kayda tâbi değilsiniz, Tanrı ile başbaşasınız. Böyle olunca, din insan hayatını rahatlatan, güven altına alan bir kurumdur.

Dünya benim, dünya bana ait, egemenlik bana ait, ama benim Yaratanım, elbette ki ontolojik olarak evrenin egemeni, hakimi. O son derece normal. Benim onunla Tanrılaşmak gibi bir iddiam söz konusu olamaz ki. Mümkün değil zaten böyle bir şey düşünmek.

A.A.Ç.-Din ile halk inanışları arasında, her ikisinin de inanç unsuru olması bakımından kuvvetli bir bağ vardır. Semavî dinlerin, özellikle de

İslâmiyetin varlığına rağmen Türk halk inanışlarının sürmesini nasıl değerlendirdiyorsunuz?

E.R.F.-Bu soruda benim düzeltmem icap eden bir şey var. Din ile halk inanışını iki ayrı kulvarda yürütemezsiniz. Ancak bunu batıl itikat anlamında söylüyorsanız, batıl itikatlara; insanın yaşadığı çevre, coğrafya, kültür ortamı, ekonomik, tarihî ve siyasî şartları ile ilgili olan birtakım unsurlardır. Bunlar, size, değerlendirmesine bakılmaksızın, nesilden nesile, ne olduğu bilinmeden aktarılır. Din ve İslâmîyet dediğiniz zaman çok farklı bir manzara ile karşılaşırırsınız. İslâm, bilebildiğim kadarıyla, yer yüzünün en akılcı dinidir. Pozitivist bir dindir demiyorum, Auguste Comte'un söylediği pozitivistlikten söz etmiyorum, ama en akılcı dindir. Çünkü, akıllı olanın dini vardır. Akıllı olmayanın din ile sorumluluğu, yükümlülüğü söz konusu değildir. Böyle olunca "akılcı din" derken neyi kastediyoruz? Burada, çok kısa da olsa, Kur'an-ı Kerim'in mahiyetine dikkat etmek lazımdır. Kur'an-ı Kerim, 610 yılında, dünya coğrafyasının belli bir coğrafyasına, yani Mekke bölgesine, Allâh tarafından gönderilmiş olan bir dindir. Bu bir tarihî olay. Bu tarihî olayın muhatapları belli: Mekke toplumu, 622'den itibaren de Medine ve Hicaz toplumu, o bölgenin toplumu. O insanlar, orada, 610 yılından önce, yüzlerce yıl önce de yaşıyorlardı. Bir kültürleri vardı. Bizim, yuvarlak ifadeyle "cahiliye kültürü" dediğimiz kültür vardı. Bu kültürdeki insanlar da, şu ya da bu biçimde; sosyal hayat, aile hayatı, günlük hayat bakımından belli noktalara ulaşmışlardı. Bunları kınayabilirsiniz, kınayamazsınız... Kınama dediğimiz olay, sizin daha sonra ulaştığınız "iyi" ile mukayese etmek suretiyle vardığınız sonuçtur. Ama, o bizim kötü dediğimiz; "ahlakî bakımdan çöküntüye uğramışlardı, fuhuş yükselmışti, şu kadar puta tapıyorlardı, berbat insanlardı" dediğimiz o toplumda, o dönemini ve daha sonraki dönemlerin bile hayranlığını gizleyemediği edebî bir gelişme vardı. "7 Askı" olarak bilinen "Muallâkat-ı Seb'a" ve belli edebî unsurlar Cahiliye toplumunda da alabildiğine artmıştı. Nesep ilmi, baştan sona orada gelişmişti. Bütün bunlar coğrafyanın zorunlu sonuçları. Çölde yaşayan bir insan ve kabile sistemi üzerine kurulu toplumsal bir düzende insanlar soyunu bilmek zorundaydı. Yine o coğrafyanın genel bir ürünü olmak üzere oluşan başka kavramlar vardı; "mürüvvet" ve "yiğitlik" kavramı bunların en önemlileriydi. İnsan olarak kişinin şerefi mensup olduğu kabilede geldiği için bu kavramlar önemliydi. Kabile ne kadar güçlü ve asilse, kişinin gücü ve kudreti o kadar artmaktaydı. Ben bu konuyu, teferruatlı bir biçimde, "Ortadoğu'da İslâm" adlı makalede yazmıştım. Bütün bu insanların yaşadıkları bir halk inanışı... Hangi şekilde olursa olsun; ister putperest olsun, ister tevhid dinine mensup olsun. Nitekim, Hz. Peygamber döneminde, 610 yılından 632'ye kadar, Kur'an-ı Kerim'in inzali döneminde de, gerek Kur'an-ı Kerim'in âyetlerinin, gerekse Resulullâh'ın sünnetinin ortaya koyduğu yeni bir yaşama biçimi oluştu. Bu da yeni bir kültürleşme hadisesini doğurdu. Deyim yerindeyse, 610 yılından itibaren Mekke toplumu ile beraber o bölge bir kültür

değişimine uğradı. Bu kültür değişmesi, bugün bizim hayranlıkla izlediğimiz, ve takip etmekten de iftihar duyduğumuz bir dinin yol açtığı kültür değişmesi. Bu dinin meydana getirdiği kültür değişmesi sonucunda da birtakım şeyler oluştu. Ve o din yayıldı. Mekke-Medine'den çıktı, bütün Hicaz Bölgesi'ni kapladı, daha sonra kısa zamanda Irak, İran, Suriye, Türkiye, Orta Asya ve Kuzey Afrika'ya yayıldı. Bir sosyolojik gerçek olarak, bütün bu yürüyüşlerde, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif âyetlerinde bunun izlerini bulmak mümkündür, sözgelişi kırk yaşına kadar Mecusî olarak yaşamış bir insan yada otuz yaşına kadar Kuzey Afrikadaki iptidaî yerli bir dine mensup olan bir insan, ya da elli yaşına kadar Orta Asya'da şaman kültürü ya da Budist anlayışıyla yaşamış olan bir insan, bu yeni dinin güzelliğini gördü. İslâm kültürüyle karşı karşıya geldi ve severek, gönülden isteyerek Müslüman oldu. Bu, derhal bir boyahaneye girip de, üstüne boya atılıp rengi değiştirilen araba değil ki! İnsan bu!.. Düşünen bir varlık; hissedilen bir varlık; duyan bir varlık; nefret eden bir varlık... O zamana kadar oluşturduğu birtakım âdetlerini, anlayış ve değerlendirmesini, olsa olsa "tevhid"e aykırı gelmeyecek, putperestliğe iz bırakmayacak şekilde Müslümanlaştırma yolunu tuttu. Ama yine Budizmden, Şamanizmden, yine iptidaî dinlerden izler ya da davranışlar var, ama bu adam müslüman, hem de samimi müslüman.

A.A.Ç.-Ülkemizde "devlet ve din" konusu tartışılan konular arasında. Konuyu incelediniz. Bu kavramlar üzerinde durabilir misiniz?

E.R.F.-Benim bir kitapta toplamaya çalıştığım bilgileri, bir soruyla cevaplamamı istiyorsunuz, ama özetlemeye çalışayım. *Din*; insanların hayatını düzenleyen ve onun, beşikten mezara kadar, hayatını renklendirip şekillendiren; iyi insan ve iyi toplum olma kurallarını gösteren, önünü açan bir emirler manzumesidir. *Devlet* ise bu manzumenin şekillenmesi ile alâkalı vücut bulmuştur. İnsanların, bu düzen içerisinde, kendi hayatlarını sürdürebilmeleri için buldukları bir manevî kavram, deyim yerindeyse bir tüzel kişilik. İslâma göre, eğer devlet olmazsa anarşi doğar. Din, Kur'an-ı Kerim, kesinlikle, insanların kurallar içinde yaşamasını ister. Onun temel amacı ahlâkî bir toplumun oluşmasıdır. Ahlâkî bir toplumun oluşması için de bireylerin kurallara uymak mecburiyeti vardır. Toplumsal düzende, kişinin tek başına ahlâklılı olması yetmez. Toplum halinde bu hale gelindiğinde, işte o zaman mükemmel devleti yakalayabilirsiniz. Bunun için *Kur'an-ı Kerim, bütün insanları ve müminleri, hayırda; yani güzellik ve iyilikte birbiriyle yarışan insanların bir arada olması şeklinde tarif eder*. İnsan olarak, mümin olarak hedefimiz iyilik ve güzellikte yarışmaktır. Bu yarışta, herkes, göğüsleyebildiği mertebedeki durumuna göre değer kazanır. Bu, kişilerin nazarındaki değer kazanma değil, Tanrı nazarındaki değer kazanmadır. Her insanın başına bir polis dikmekle toplumu, dolayısıyla devleti ayakta tutamazsınız. Devleti ayakta tutabilmek için insanların polisinin kalbinde olması lâzımdır. Böyle olunca, karşımıza farklı anlayışlar çıkıyor. Bir kısım insanlar diyorlar ki;

“Mademki din, doğrudan doğruya, Tanrı tarafından insanlara gönderilmiş olan bir emirler manzumesidir, o zaman, bu manzumenin, devlet denilen tüzel kişilik tarafından da harfiyen uygulanması lâzımdır, ancak o zaman Allâh’ın emri yerine gelmiş olur”. Böyle bir şey söz konusu değil. Neden değil? *Kur’an-ı Kerim, yatay ve dikey boyutu olan görüşler manzumesidir.* Dikey boyut insanlığın var oluşundan günümüze kadar, Hz. Peygamber de dahil olmak üzere, Allâh’ın bütün insanları yaratırken onların hamuruna koyduğu, onlara kendi ruhundan üfle-diği evrensel değerlerdir. İnsan öldürmeyi teşvik eden bir topluma rastlanamaz. Kötülüğü teşvik eden bir din yoktur. Bunlar bütün dinlerde; Yahudilikte, Hıristiyanlıkta, Konfüçyizmde ya da Budizmde de var olan müşterek değerlerdir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinde söz konusu edilen unsurlar bunlardan-dır. Kur’an-ı Kerim’in bir de yatay boyutu vardır. Bu yatay boyut, kendisini kabul ettirebilmek için, indirilmeye başlandığı günden son güne, yani son cümlesine kadar, hitap ettiği toplumun toplumsal boyutudur. 610 yılında ya da 620 yılında yaşayan bir insanın şu an üzerinde oturduğumuz koltukları düşünmesi mümkün değil. O dönemin yaşama şekli buna imkân tanımıyordu. O zaman, o insan için temiz bir yere oturmak önemliydi. Günümüzde bunu “Hz. Peygamber koltuğa oturmamıştı, Kur’an-ı Kerim’de bu yoktur” biçiminde yorumlamaya kalkmak, din ile devleti çatışma haline sokmaktır. Orada, o toplumsal boyutta meydana gelmiş olan günlük hayat ile ilgili birtakım kurallar, sizin için, laboratuarda kullanacağınız örnek malzemelerdir. Onlar, bütünüyle uygulanması zorunlu malzemeler değil; yeniden yapılandırılması, yorumlanması gereken hazırlık malzemeleridir. Bu yapı ve yorumdan sonra yeni kurallar getirmek zorunluluğu vardır. Fıkıhî hükümler ya da muamelât denilen hükümler buna aittir. Devlet de bu muamelât ile alâkalı hükümleri, içinde yaşanan döneme göre, yine Kur’an-ı Kerim’in istikametinde, insanın kendi hayatını tabii bir biçimde sürdürebileceği şekilde yeniden yorumlar, yeniden oluşturur ve kurduğu noktada dini hükümler içine girer. Böylece din ile devlet arasında bir çatışma söz konusu olmaz. Zaten, din ile devlet birbirinin tamamlayıcısıdır. Her iki kurum da müreffeh toplumu oluşturma durumundadır. Esasen Kur’an-ı Kerim’de bir toplumdan istenen belli şeyler görülür: Bir tanesi *hayırda (iyilik ve güzellikte) yarışan bir toplum*; bir başkası *adaleti yerine getiren bir toplum düzeni*. Sadece güçlülerin, zenginlerin hakkını ön plâna alan bir devlete devlet denmez. Hak ve adalet toplum hayatının vaz geçilmez unsurudur. Kanaatimce, bunlar arasında en önemli olan bir başka husus da *işin ehline verilmesi yolunda yapılacak yapılanma, yürütme ve yönetimdir*.

Kur’an-ı Kerim’de, Allâh’ın bize toplumsal düzenle ilgili olarak duyurduğu önemli mesajlar var. Birincisi, “Ben, yanımda beni temsil eden başka bir toplum ya da kişi istemiyorum, şirke tahammülüm yok, ortak kabul etmiyorum”. İkincisi, “Sosyo-ekonomik adaletsizliklere isyan ediyorum.” Fakirlerin, çocukların, kölelerin ezildiği, sadece gücü yetenlerin sözünün geçtiği bir toplum, insan toplumu değildir. Ortadaki bu uçurumun behemehal yok edilmesi lâzımdır. Üçün-

cüsü, “Geçmiş toplumlar gayri ahlâkî bir düzene tabi oldukları için yok olup gitmişlerdir.” Siz de yok olup gitmek istemiyorsanız tarihten, geçmişten ibret alarak hayatınızı düzene koyun. Hayatınızı düzene koyarken de, Kur’an-ı Kerim’de size verilen mesajları, içinde yaşadığınız şartlara göre; yeniden yorumlayın, yeniden yapın ve onu geliştirin, örnek toplum olun. Böyle bir toplum nasıl olacak Sayın Çınar? Sadece sizin iyi giyinmeniz, iyi konuşmanız örnek bir toplum olmak için yeterli değildir. Örnek toplum müreffeh ve aynı zamanda lider toplumdur. Örnek toplum büyük toplumdur, bu büyüklük sadece nüfusla alâkalı değil, beyin genişliği ile ilgilidir. Elektriği bulan Edison’a dualar ediyoruz. Uçağı bularak uzağı yakın eden ya da bilgisayarı hayatımıza koymak suretiyle hayatımızı kolaylaştıran insan hayra vesiledir. O halde müslümanın Allâh katında da bu mertebeye ulaşabilmesi için üretmesi ve egemen olması şarttır. İşte yeryüzü egemenliği bu!

Büyüklük, gücün insanlara karşı bir zulüm mekanizması olarak kullanılması, despotlukla onun elde edilmesi de değildir. Bugün Amerika da “büyük” devlet olarak görülür. Sanayii, para ve silâh gücü bakımından bu doğru, ama adaletli olmadığı için büyük sıfatını hak etmiyor. O halde birey, toplum ya da devlet adaletli olduğu ölçüde büyüktür. İnsanların; rengine, dinine, diline, cinsiyetine bakarak adalet tesis etmek mümkün değildir. Adaleti yerine getirmediğiniz ve Allâh’ın hikmetini yerine getirmediğiniz sürece adaletli olamazsınız. Adaletin merkezinde olan insanı kırdığınız zaman, devleti kırmış olursunuz; oysa devlet insanla var olur. Bunun için var olan bütün imkânların paylaşılması gerekir, paylaşım olduğu ölçüde güçlü olunur.

Burada konunun sosyo-politik boyutu üzerinde durmayacağım, bu konu hakkında bir hayli yazı yayımlamıştım zaten.

A.A.Ç.-Türkiye’de son zamanlarda “Türk müslümanlığı” kavramı ve bunun etrafında yeni bir söylem gelişti. Kimi araştırmacı ve uzmanlar ise müslümanlığın milletlere göre şekillenemeyeceğini ileri sürüyor, bu kavramı kullananları eleştiriyorlar. Sizce, millet adını “müslümanlık” kavramı ile birlikte kullanmak gerçekten İslâm’a aykırı bir durum mudur? “Türk müslümanlığı” kavramı ile ne söylenmek isteniyor?

E.R.F.-Türk müslümanlığı kavramı benim bulduğum bir kavram değil, ama ben bu terimi 1960’lı yıllardan itibaren kullanıyorum, çok yazdım. Bunun için bir hayli de tenkit edildim, ilâhiyatçı meslektaşlarım bile beni tenkit ettiler, Allâh razı olsun hepsinden. Türk müslümanlığı kavramı, ilk defa Yahya Kemal Beyatlı tarafından kullanılmıştır. Yahya Kemal’in kullanmış olduğu bu iki kelime, bana, büyük bir tarih gibi gelir. Neden öyle görürüm? Sevgili kardeşim, din; tek tip tencere üreten bir fabrika değil ki! 6 numara tencere, 8 numara tencere, 5 numara ibrik vs... üreten fabrika değil. Din, muhatabı insan olan bir ku-

rum. Muhatap insan olunca; *din, insana göre şekillenir*. Konuyu basit örneklerle somutlaştırayım: Bazı insanlar soğanı sever, bazıları nefret eder; bazı insanlar kırmızı giymekten hoşlanır, bazı insanlar kırmızıyı görünce İspanya’da arenaya çıkmış boğaya döner. İşte din, muhatapı insan olduğu için, insanın da aklına yöneldiği için, insan da aklı mertebesinde bu dini kavrayabileceği için, artık insan ile din arasında koparamayacağınız birliktelik oluşur. Bu birliktelik, kişi hangi coğrafyada yaşıyorsa, hangi tarih ve şartların ürünüyse, hangi ekonomik şartlar içerisinde yer alıyorsa ve en önemlisi hangi kültür düzeyinde ise, o zaman din bu yapılara göre bir değer kazanır. Kur’an-ı Kerim, yeryüzündeki bütün müslümanlar için, hangi mezhep ya da inanıştan olursa olsun, tektir. Ama bu tek kitabın, günümüze kadar binlerce yorumu yapılmıştır. Günümüz Türkiye’de bile farklı yorumlar var; başka ülke ve toplumlarda da böyle onlarca, yüzlerce farklı anlayış söz konusu. Kur’an-ı Kerim’e *İslâm* diyoruz. Kur’an-ı Kerim’le beraber Hz. Peygamberin 23 yıllık peygamberlik süresince yaşanmış olan hayatına *İslâmîyet* diyoruz.

Kur’an-ı Kerim’le beraber Hz. Peygamberin sünnetinin, bu dine inanan insanlar tarafından anlaşılan, yaşanan, savunulan, doğru veya yanlıştır diye savunulan şekline ise *müslümanlık* diyoruz. Müslümanlık, dinin ya da İslâmın kültürleşmiş şeklidir. Böyle olunca, milletlerin müslümanlık anlayışları doğar. Türk milletinin müslümanlık anlayışı da farklıdır. Bugün Kazakistan’a, Kırgızistan’a, Azerbaycan’a gittiğimde, mezhebi farklı olsa bile, yine aynı şeyleri paylaşıyorum, hissediyorum. Kültürün birleşmiş şekli bunu sağlıyor. Burada, Türk müslümanlığı derken kastettiğim bu Kur’an’ı en iyi yorumlamış ve özümsemiş kavim, bana göre Türk kavmidir. Kur’an-ı Kerim’in özü iyi insan olmak ve insanın aziz kılınmasıdır. Kur’an-ı Kerim’e göre insan, azizdir. Kur’an-ı Kerim’e göre insan, Allâh’ın sıfatlarının mazharıdır, yani Allâh’ın sıfatları insanda yansır. Kesinlikle mukayese edilemez ama; Allâh, bir anlamda, kendi benzerini yaratmıştır. Çünkü kendisinden insana, ruhuna üflemiştir. Böyle olunca bizim din ile alâkalı yaklaşımımızda da, değerlendirmemizde de bu anlayış fevkalade önem kazanıyor. Bu öneme dayalı olmak üzere de insanın kendi kültür bütünlüğünü sağlaması açısından, atalarından gelen, bu güne kadar yaşamış ve yaşatılmış olan bu bütünlüğe sahip çıkması gerekir. Çocukluk yıllarımda, sözlü anlatmalara göre ondan önceki dönemlerde de; ki ben bir hoca ailesinden geldiğimi ifade etmiştim; *benim toplumunda, kadın-erkek ayrımı diye bir ayrımı yaşamadık*. Onbir-onikinci yüzyıla Orta Asya’ya gidiyorsunuz, Hoca Ahmet Yesevî dönemine bakıyorsunuz orada da yaşanmamış. Onüçüncü yüzyılda Anadolu’ya geliyorsunuz, orada da yaşanmamış. 15-16. yüzyıllarda da yaşanmamış. Ne zaman ki Arap ve Acem kültürü içerisinde, onların yaşayış biçimlerini taklit etmeye başlamışsınız, bu takliden sonucunda kültür kırılması başlamış. Bu milletlerin kültürleri, din diye algılanmış. Din, insanın derinliklerine kadar nüfuz eden ve her şeyin önünde olan bir güçtür. Böyle olunca, dini yanlış algılamadan, başka kültürleri kendi kültürüymüş gibi anlamaktan kaynaklanan durumlar ortaya çıkmakta. Bu durumda, din milleti birleştiren bir kurum değil, parçalayan bir

kurum haline gelir. Bunun için bizim, kendi geleneksel kültür anlayışımızın İslâm ile özleşmiş ve kaynaşmış olan kısımlarını sürekli diri tutma zorunluluğumuz var. Bugün Ahmet Yesevî'yi, Hacı Bektaş Veli'yi, Mevlâna'yı, Yunus Emre'yi, Hacı Şaban-ı Veli'yi niye seviyoruz? Niye yüceltiyoruz? Bu insanlar bizden çok mu akıllıydı? Bunlar uzaya mı gitmişlerdi? Elektriği mi keşfetmişlerdi? Hayır! Ama bunlar insanı keşfettiler, insan dolayısıyla Kur'an'ı keşfettiler. Çünkü Kur'an, Allâh ile insan arasında bir bağ oluşturuyor. Bu bağın sağlam atılması lâzım. Bu bağın sağlam olabilmesi için insanın da yüceltilmesi lâzım. Bu, insanı Tanrılaştırma değil. Hayır, kesinlikle değil! Tanrı'nın özene bezene yarattığı bir varlığı, ona şekil ve kendinden ruh verdiği bir varlığı yok saymak, yüceliğini görmemek mümkün değil. Ama şekil, ruhun önüne geçmemelidir. Türk müslümanlığı da budur. Bunun için de ben bu kavramı kullanıyorum. Mevlitte, Süleyman Çelebi, Peygamberden bahsederken "ümmetin olduğumuz devlet yeter" diyor. Onun ümmeti nasıl olunur? Onun ümmeti sevgi ile olur. Sevgi de insanları kırarak, gönüllerini zedeleyerek, zorlayarak, kendi doğrularını zorla kabul ettirerek sağlanmaz. Bu, insanı, yaradılış sırrını göstermek suretiyle işe sevk etmek ve bu yolda yürütmekle sağlanır. İşte Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna ve Yunus bunun için büyük. Hacı Bektaş Veli'nin;

Hararet nardadır sacda değildir

Keramet hirkada tacda değildir

Her ne arar isen kendinde ara

Kudüs'te Mekke'de hacda değildir.

sözü insanın bu yanını göstermesi bakımından önemli bir işarettir. Buna göre insan her şeyi kendinde aramalıdır. Kur'an-ı Kerim'de "kitabını oku" diyor. Bu ilk emir olan ikra (oku!) değil; ahirete gidildiğinde, "bu dünyada yapıp ettiklerin hakkındaki kitabını oku" anlamında. Yapıp ettiklerinizde, Kur'an'ın özüne uygun bir biçimde yaşayıp onları ortaya koyabilmişseniz o zaman sizin kitabınız herkesin kitabı olur. Kur'an-ı Kerim'in istediği de budur. Paylaşan, seven ve Allâh'ı korkuyla değil, sadece sevgiyle kucaklayan bir anlayış: Türk müslümanlığının özü budur.

Bir hadise göre "Hikmetin başı Allâh korkusudur". Halbuki burada "takva" çok ince bir biçimde ortaya konmuştur. Hikmetin başı ahlâkî gerginlik alanında bulunmaktır. Ahlâkî gerginlik alanı, kişinin her an hesap vereceği bir Yüce Makam'a karşı sorumluluğu hissetmek demektir. Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli, Mevlâna ya da Yunus'un söylediği bu. Yunus Emre, Tapduk Emre'ye, "senin kapından eğri odun bile giremez" diyor. Bunlar, bize bugün küçük hikayeler gibi geliyor, ama sembolik anlamı var: Doğru olmak. İşte, din bu! Esas din, bu! Din; sakalınızın boyu, şekli; sırtınızdaki elbise, başınıza örttüğünüz örtü, elinizdeki tespih ya da gittiğiniz haccın sayısı değildir; bunların hepsi birer araçtır, canım. Araçları amaç haline koyduğunuz zaman, inandığınızı söylediğiniz dine

esas ihaneti yapıyorsunuz demektir. Bunlar, böyle yaşanması halinde daha mutlu olunacağı yolunda yapılmış olan tavsiyelerdir. Türk müslümanlığı kavramı ile benim söylemek istediğim kısaca budur.

A.A.Ç.-Çalışmalarınız arasında İslâm mezhepleri tarihi ve tarikatlar özel bir yer tutuyor. İslâm'da bunca mezhep ve tarikatın ortaya çıkışının sebebi nedir? Mezhep veya tarikatların varlığı, uzun süreçte, milletin bölünmesine sebep teşkil eder mi?

E.R.F.-Kur'an-ı Kerim nazarı itibarıyla bu mezhep ve tarikatların ortaya çıkması kadar doğal bir

ğal bir

ğal bir

ğal bir

ğal bir

tarikat doğmuştur. Tarikatlardan önceki dönemlerde bir züht hayatı vardır. İnsanların siyaset vb. unsurlardan çekilerek kendi kendilerini tatmin etme yolundaki hayat tarzlarıdır bu. Zühhd, bana göre, tasvip edilmesi gereken bir yol değildir. Kur'an-ı Kerim, insanların aktif olmasını ister. İnsanların, behemehal çalışması, yaratması ve üretmesini ister. Züht ise insanların bunlardan geri çekilmesini ister. Oysa İslâm'ın buna tahammülü yoktur. Kur'an-ı Kerim'e göre her insan çalışmalı, üretmeli ve ürettiğinin ürününü yemelidir. Bunun için Ahmet Yesevî müritlerini bir mesleğe yöneltmiştir, kendisi de kaşık üretmiştir. Hz. Peygamber de bunlardan biridir. Kendisi ayakkabı tamir ediyor, yamalarını kendisi dikiyordu.

Bütün bunlara bakacak olursak, İslâm tarihi boyunca, mezhep veya tarikatların varlığını doğal kabul etmek gerekir. İslâm'ın gelişme dönemlerinde mezheplerin doğuşu son derece hayırlı olmuştur. Her bir mezhep, Kur'an'a bir bakış açısı getirmek suretiyle zenginleştirmiştir. Daha birinci yüzyılı bulmadan, sayısı yüzleri bulan kelâm okulları meydana gelmiştir. Bunlar; Kur'an-ı Kerim'i anlama, yorumlama ve yürütme yolundaki bakış açılarıdır. Bütün bunlar, kanaatimce, sürekli üretildiği için, Kur'an-ı Kerim tabu gibi dokunulmaz hale getirilmediği için, sürekli yeni fikirler üretildiği için fevkalade hayırlı olmuştur. Ama, vakti ki iç savaşlar sonunda müslümanlar, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebi'yi dünyevî çıkarlar için değerlendirmeye başlamış ve görüşlerini bugünkü siyasî partiler gibi tek doğru olarak ortaya koymaya başlamışlar, mezhepler o zaman zararlı olmaya başlamıştır. Yeni bir şey üretmeden, sadece üretilmiş olanın muhafazası, korunması adına, kendi doğrularının tek doğru olduğu iddiasını sürdürmüşlerdir. O zaman ben ve onlar anlayışı ortaya çıkmıştır ki Kur'an-ı Kerim'de en büyük tehlike budur. Çünkü her şeyde bir doğru vardır. Hiç kimse bilerek batıla inanmaz. Ben, mezhepler tarihçisiyim, bu güne kadar hiçbir mezhebin; "Ben Hak mezhep değilim" dediğini okumadım. Haricîler kendilerini adalet ve doğruluğun temsilcisi olan mezhep olarak görüyorlar. Mutezile de öyle görüyor. Caferîler de aynı şekilde. Görüşlerin varlığı doğaldır, ancak tehlike tek doğrunun kendi doğrusu olduğunu savunmaktır. Bunun dışında mezhepler, özellikle doğuş ve gelişme dönemlerinde, İslâmın fikrî zenginliklerine çok yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır.

A.A.Ç.-Günümüzde de tarikatların varlığı biliniyor. Türk kimliğinin oluşumunda Türk tarikatlarının faydaları olmuş mudur? Çağdaş dünyada bu tür oluşumların devam etmesinin sebepleri neler olabilir? Günümüzde, bu yapılanmalara gerek var mıdır?

E.R.F.-"Türk kimliğinin oluşumunda Türk tarikatlarının faydaları olmuş mudur?" sorusu, kanaatimce yersiz bir soru. Eğer Türkleşme safhasında, Türk kimliğinin oluşma safhasında Türk tarikatları olmasaydı, bugün bizim Türk var-

lığından söz etmemiz mümkün olamazdı. Ben, buna, bu kadar çok inanıyorum. Bu yüzden, birçok arkadaşımın, bu nevi mutasavvıflara, tarikatlara çok önem verdiğim için, eleştiri de aldım. Hakkımda konuşanlar da oldu, tarikatçılıkla da itham edildim. Ama, bu bir gerçek. Neden gerçek? Eğer yeryüzünde, bu kadar iddialı konuşuyorum, Türk kültürü olarak Yunus, Mevlâna, Hacı Bektaş, Ahmet Yesevîlerle varsak bunu başka nasıl izah edebiliriz. O dönemde; Türk Dünyası'nda, İran'da, Kuzey Afrika'da da ulemalar var. Bunlar bilim adamları, bilim dünyasında çok şeyler yapmışlar, onlara bir şey söylemiyorum. Ama, insanı, bir anlamda içinde bulunduğu şartları, bütün olumsuz durumlarına rağmen, hayatı yönlendirmeye ve onu yeniden yapılandırmaya ve hayatı anlamaya sevk eden şey bizim o dönemdeki tarikatlarımız olmuştur. Onüçüncü Yüzyıl Türkiye'si, bizim kendi kendimiz ve Haçlılar tarafından parçalanma noktasına gelmiştir. Böyle bir ortam içerisinde Yunus çıkıyor, Hacı Bektaş çıkıyor, Mevlâna çıkıyor ve içinde bulundukları topluma sesleniyor, doğruları ve birliği gösteriyor. Eğer onikinci yüzyılda Ahmet Yesevî hazretleri olmasaydı, tâ o dönemde parçalanmakta olan Orta Asya Türklüğü yok olacaktı. Yesevî birleştirici rol oynamasaydı, yanında yetiştirdiği her genci Batıda, Kızılelma'da yer tutmak üzere göndermeseydi ve o insanlar en zor şartlarda gelip Anadolu'yu bayındır hale sokmasalardı, ekip biçmese ve buradaki halkı irşad etmeselerdi, şu kadar orduyla buralarda ne kadar tutunabilirdik? Kılıçla kazanılan zaferler çok uzun ömürlü olmaz. Anadolu, Trakya, Balkanlar daha ordular gelmeden bir nevi Baciyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum denilen dervişler tarafından fethedilmişti. Bu insanlar, müslümanlığın sevimli, sıcak ve ılık yüzünü gösterdiler ve bir medeniyetin nasıl olması gerektiğinin tipik örneklerini sundular. Onun için, bizim kuruluş dönemlerimizde, tarikatlardan vazgeçmek mümkün değildir. Onların rolünü de inkâr edemezsiniz.

Tarikatların hayatı da insan hayatı gibidir. İnsanlardaki doğum, bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık ve sonunda gelen ölüm gibi; tarikatlarda da belirli bir süre sonunda ölme devri başlar. Motivasyonla dolu; fetih heyecanı, üretme ve inancını yayma heyecanı, toprağa sahiplenme ve orada kendi bayrağını, bir başka deyişle kendini var etme coşkusuyla dolu biri, bunlara kavuştuktan bir süre sonra motivasyonunu kaybeder, eskir. Tarikatlarda da bu, böyle olmuştur. Koşan insanlar birbirlerini ve kusurlarını görmezler, görse-ler de önemsemezler. Onların belirli bir amacı vardır: Hedeflenen yere en hızlı şekilde ulaşmak... Ancak hedefe vardıktan, durduktan sonra birbirlerini ayrıntılarıyla fark ederler. Duran insan hali, tarikatların hallerine benzetilebilir. Motivasyonunu kaybetmemiş olanlar bir yana bırakılırsa, onu kaybetmiş olan tarikatlar; Osmanlı döneminde ve günümüzde, birtakım kaçakların ve işe yaramaz adamların, kendilerini tekrar eden ve üretmeyen insanların meskenet yuvaları haline gelmiştir. Bu açıdan bakınca, tam da bu sorunuzun cevabı olarak, "Çağdaş dünyada bu tür yapılanmalara gerek yoktur".

A.A.Ç.-Son yıllarda gündemden düşmeyen veya özellikle düşürülmeyen “türban” konusu da üniversitelerde ve kamuoyunda önemini koruyor. Bir teolog olarak bu konuda neler söyleyebilirsiniz?

E.R.F.-En zor soru bu. Türban konusunda, çok vesilelerle, pek çok yerde görüşlerimi söyledim. Türban hakkında, burada, kesinlikle bir ayrım getireyim. Hanımlarımızın kendi geleneksel yapıları içerisinde, başlarını örtmelerine kesinlikle karşı değilim, olmam da mümkün değil, bu kendimi inkâr olur. Hangi anlayışta olursa olsun, hangi devirde olursa olsun; Osmanlı dönemi veya Cumhuriyet dönemi; bu bir inanıştır. Bunu, belli bir yıldan itibaren, yılını da söyleyeyim, 1960’lı yıllardan itibaren her şeyin esası olarak taşırsanız; muamelâtla alâkalı, insan ilişkileri ve davranışla alâkalı olan bir hususu belli noktalara getirirseniz siyasî hareket etmiş olursunuz. Kur’an-ı Kerim’de mevcut olan, kadınların başlarının üzerindeki örtüyü omuzlarına uzatması şeklindeki bir emir, zaten var olan bir unsurun daha da ne tarzda olması gerektiğini gösteren bir değerlendirmedir, belirlemedir, emirdir. O günün toplumunda kadın, zaten başını örtüyordu. Göğüsleri görünmesin diye, omuzlarına kadar, göğüslerinin üzerine sarkıtması istenmiştir. Bu, o toplumun gereğidir. Bunu benimsemek suretiyle onu devam ettiren başka toplumlar da olur. Bu Orta Asya’da olur, Kuzey Afrika’da olur, Avrupa’da olur, başka coğrafyalarda olur. Bütün bunlar, bir anlamda, dinin yatay boyutudur. Bununla şunu söylemek istiyorum, yani başörtüsünü takmadığınız zaman dinden çıkmazsınız. Çünkü dinle ilgili değildir bu. Biraz önce de belirttiğim gibi kişinin müslüman olup olmadığını belirleyen üç kural var: Allâh’a, Peygambere ve ahirete iman. Buna; tevhit, nübüvvet ve meat diyoruz, yani öte dünya.

Baş örtüsünü bir din esası veya inanç esası olarak göstermek, yapılmakta olan en büyük yanlışdır. Türkiye’de, üzümlere ifade edeyim, 1960’lı yıllardan itibaren bu husus, radikal İslâm dediğimiz veya köktendinci dediğimiz grupların, başlarında Müslüman Kardeşler olmak üzere, İslâm veya Batı Dünyası içerisinde, kendi kimliklerini belirlemek üzere ortaya koydukları belli simgelerin bir ürünü olmak üzere ortaya çıktı. Yani bu, bir ayırıcı sembol oldu. Asker, polis veya güvenlik görevlisinin nasıl belirlenmiş giysisi varsa, dedi ki onlar da, bir kadın müslüman ise başını şu tarzda örtmelidir. Bunun şeklini de çizdiler. Buna, bugünkü ifadeyle “türban” dediler. Bu aslında “sıkmabaş”; türban da değil. Çünkü türban Fransa, Almanya, İngiltere’de, hanımların, belli davetlerde başlarına koyduğu şapkamsı nesnedir. Bizde türban olarak nitelendirilen şey ise “sıkmabaş”tır. Bu, propaganda yoluyla ülkemizde takdim edildi. Buna, bizim din görevlilerimiz de âlet edildi. Bu iş, bir anlamda, belli partiler tarafından siyasî bir mecraya sokularak, Türkiye’de, kadınlar açısından müslümanlığın göstergesi olarak takdim edilir hale geldi. Erkeklerde, belli ölçülerde sakal şeklinde

ortaya kondu. Ben, buna karşıyım. Dini siyasileştirdiğiniz andan itibaren, birleştirici vasfını kaybeder, ayırıcı unsur haline gelir. Kur'an-ı Kerim'deki ifadelerle veya Hz Peygamber zamanındaki uygulamalara baktığımızda mümin kadınlar, o zamanla ilgili olarak başlarını örtüyordu zaten. Ama esir olan hanımlar, mümin olsa bile; başlarını kapatmıyorlardı. Bu, sınıf farkını gösteriyor, dikkat edin. Mümin kadınlar da tamamen kapalı değildi. Baş örtüleri omuzlarından aşağı sarkıyor ve göğüslerini kapatıyordu. O zamanki yaşama şartlarına içerisinde, dışarıya çıkan bir kadının, bugünkü gibi elbisesi de yok. Sadece vücut hatları belli olmayacak ve kendisini ortaya koymayacak tarzda bir kıyafet söyleniyor. Burada, kadının eziyete uğramaması için, başkaları tarafından taciz edilmemesi için, önleyici bir tedbir olarak sunuluyor. Bunun için, bunu bir iman unsuru, inanç unsuru halinde takdim etmemek gerek. Eğer normal şartlarda, Türkiye'deki 1940'lı yılların, Türk insanının köydeki veya şehirdeki kadının başını normal şekilde örttüğü gibi örtebilseydi, o zaman bu, sorun olmaktan çıkardı. Bu, "olmazsa olmaz" tarzında bir şekle sokuldu. Birtakım insanlar, namaz veya oruca göstermediği hassasiyeti bununla gösteriyor. Ben, bu konunun, siyasiler tarafından, özellikle de din görevlilerimiz tarafından, istismar edilmesinden fevkalade muzdaribim. Ve çok üzülüyorum. Okumak, üretmek, kendisini geliştirmek Kur'an-ı Kerim'in emridir; farz olan budur. Ama siz "türban" dediğiniz örtüyü dinin birinci şartıymış gibi değerlendirerseniz, ben buna bir ilâhiyatçı olarak isyan ederim ve yanlışlığını sergilerim. Böyle bir durum, dinde, Allâh yerine yeni bir hüküm ihdas etmek gibi bir şey olur. Allâh muhafaza, şirk koşturmak denilen şeylerden biri de budur.

Aslında bu, siyasilerimiz ve din görevlisi bazı arkadaşların hassasiyeti ile kısa sürede çözülebilecek bir meseledir, ama, bugün halâ kaşınmaya çalışılıyor.

A.A.Ç. – Konuşmalarınızda Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli, Mevlana, Yunus Emre, Dede Korkut, Seyit Battal Gazi vb. şahsiyet veya değerlere atıfta bulunmaktasınız. Bu şahsiyetlere neden bu kadar sık atıfta bulunuyorsunuz? Günümüzde, bu şahsiyet veya değerlerden nasıl yararlanılabilir?

E.R.F.-Sevgili kardeşim, bu, benim gerçekten hassasiyetle üzerinde durduğum hususlardan biri. Bizde bir alışkanlık olmuş; UNESCO'nun yardımıyla bilmem kimin kaçınıcı doğum yılı ya da senede bir defa falanı anma günü diyor-sunuz. Oralardaki hamasî nutuklar birkaç saat, bazen 2-3 gün devam ediyor ve ondan sonra bitiyor. Hayır! Ben bu yapılanmaya şiddetle karşıyım. Bu insanlar ve bunların görüşleri, yaşadıkları, duydukları ve hissettikleri ve bunların sonucunda ortaya koydukları ürünler, benim ekmek ve su kadar ihtiyacım olan hususlardır. Yunus'u, gerçekten anlamını kavrayarak okuyan bir İngiliz'in içinin sarsılmadığını, ağlamadığını görmedim ben, Ali Abbas. Amerikalı da öyle. Çünkü duyan insanın, düşünen insanın, orada insanı yücelten görüşlere kulaklarını tıkaması mümkün değil. Yunus insanları neden yüceltiyor? Çünkü ilhamla-

rını Kur'an'dan alıyor. Yunus niye bu kadar güzel? Çünkü Kur'an-ı Kerim konuşuyor. "Konuşan Kur'an" diyorum ben, Yunus'a. Ahmet Yesevî'ye "Konuşan Kur'an" diyorum. Hacı Bektaş Veli, Mevlâna birer "Konuşan Kur'an". Önümüzde yüzlerce örnek var. Bu insanların görüşlerini; hem Türk Dünyası, hem de Türkiye'de tanıtılabileceğimiz ölçüde, bunların dile getirdiği sevgi ve kardeşliği egemen kıldığımız ölçüde, "Gönül Çalab'ın tahtı" diyen ve insanı yücelten Yunus'un fikirlerini yaydığımız ölçüde; bunları sadece sözde değil, yaşanır hale getirdiğimiz, yani yaşam biçimi haline sokabildiğimiz ölçüde birlik ve dirliği sağlarız. Bu görüşleri ahlâkî unsur olarak kendi insanımızda; siyasilerimizde, toplumunuzun bütün katmanlarında; eğitimci, öğrenci, doktor, imam, elektrikçi, bilgisayarıcı, köylü, işçi ve ailede bünyeleştirebilmeliyiz.

Zaman zaman camiye gidiyorsunuz, orada söylenenlere şaşırıyorsunuz. Cami imamı söyledikleri ile sizi öyle bir yakıyor ki, şimdi çok şükür azaldı o, hayretler içinde kalıyorsunuz. Ben, bir ilâhiyatçı olarak Kur'an-ı Kerim'i bildiğim için, onun söylediklerinin ne kadar yerinde ve ne kadar yersiz olduğunu fark edebiliyorum. Samimi olarak Allâh'a inanan ve oraya gelerek bunları dinleyen insan, Allâh'tan korkmaya başlıyor. Bunları duyduktan sonra Allâh'a yaklaşması mümkün değil. İnsan korktuğu şeye yaklaşmaz. İnsan, yilandan korkar ve ona yaklaşmaz. Korkulandan feyz alınamaz. Oysa Kaygusuz, Yunus gibi mutasavvıflarımızda Allâh'la samimi olmak vardır. Demek ki bütün mesele Allâh'la samimi olmaktır. Bunu bir şathiyat, şirke girmek olarak değerlendirmek lâzımdır.

Muhyiddin Arabî, ne derece doğrudur bilmiyorum, "taptığınız Tanrı, ayaklarınızın altında" demiş, önce anlayamamış, kızmışlar. Sonra kazmış bakmışlar ki orada "altın" var. Bununla paranın putlaştırıldığını, Tanrılaştırıldığını söylemiş. Şu an yapılan da bu: Para, şöhret, şan...Elbette bunlar da gerek, ama bunlar asıl amaç olduğu zaman kimlik kırılması yaşanır. Biz, bu düşünceleri bünyeleştirmedığımız sürece, eskilerin tabiriyle "satırdan sadra", yani yazıdan gönüle indirmedığınız sürece, bunlar hayatımızın parçası olmadığı sürece, bütün bunlar, trafik kuralları gibi kalır. Eğer polis varsa bu kurallara uyarsınız, değilse uymazsınız. Bunun için Dede Korkut, Seyit Battal Gâzi gibi şahsiyetlerin hayatı veya yapıp ettiklerini bünyeleştirmek lâzım. Eğer ben muharip olsaydım, Seyit Battal Gâzi gibi olmak için çabalar ve dua ederdim. İnsanımızı, sadece öğretimde değil eğitimde de bu tür anlayışlarla terbiye etmeliyiz, gönlüne, beynine bu tür bilgileri koymalıyız. Amerikalılar, çok kısa bir tarihleri olmasına rağmen, kendilerine yeni bir kimlik kazandırdılar. Oysa bizim, son yüz veya iki yüz yıllık tarihimize bile binlerce senaryo çıkar. O halde senaristlerin, program yapımcılarının radyo, televizyon veya tiyatrolarda bu tür programlar yapmaları gerekir. Bunların tümü insanî değer. Televizyon kanallarımızda genellikle şova yönelik programlar sergileniyor. Oysa bu tür şahsiyetler ve görüşlerini esas alan

yayınlar da yapmalıdırlar. Bunun yanında, çocuklara yönelik olarak, çocuk kitaplarında bu şahsiyetlerin görüşleri yer almalı, kitaplaştırılmalıdır. Bu tür yayınlar günümüzde varsa da, bunlar hem ele alınan şahsiyet bakımından, hem de işlenen temalar bakımından yetersizdir. Bu zatlara yönelik çalışmaların tümü, anne ve babalar ile birlikte, okunacak, dinlenecek ve seyredilecek hale getirilmelidir. Buna millet olarak ihtiyacımız var. Etrafımızın düşmanla çevrildiği bir coğrafyada yaşıyoruz. Ali Abbas, beni ırkçı olarak görme, ama bütün bu büyük düşünürler bizim coğrafyamızda ortaya çıkmış. Kanaatimce, Allâh da yarattığı kullar arasında, kendisine en çok bağlı olan ve onu en çok seven kavme, bu insanlarla bir müjde sunmuş.

A.A.Ç.-Çok teşekkür ederim Hocam, ayırdığınız zaman ve verdiğiniz değerli bilgiler için. Bu bilgilerden sadece Millî Folklor dergisi camiası değil, daha geniş kitleler de faydalanacak. Allâh, size, uzun ve sağlıklı bir ömür versin. İslâm Düşünce Tarihi adıyla hazırlayacağınız kitabı da, büyük bir heyecanla bekleyeceğiz, Hocam .

**PROF. DR. ETHEM RUHİ FİĞLALİ'NİN ÖZGEÇMİŞİ VE BAZI
BİLİMSEL ÇALIŞMALARI**

A. ÖZGEÇMİŞİ

08.12.1937 Burdur'da, Mehmet Bey ve Emine Hanım'ın iki çocuğunun ilki olarak doğdu. (Kız kardeşi Hatice Hanım daha sonra aileye katıldı.)

1948-1949 Burdur'da İstiklâl İlkokulu'ndan mezun oldu.

1954-1955 Burdur Lisesi'nden mezun oldu.

1958-1959 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu.

30.06.1961 Askerlik görevini tamamladı.

1961-1964 Konya İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği.

1964-1965 Burdur İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği ve Müdür Yardımcılığı.

1965-1966 Kayseri İmam-Hatip Lisesi Müdürlüğü ve Meslek Dersleri Öğretmenliği.

1966-1970 İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü Müdür Başyardımcılığı ve Türk-İslâm Medeniyeti Tarihi Öğretmenliği.

1970-1971 Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü ve Türk-İslâm Medeniyeti Tarihi Dersi Öğretmenliği.

28.02.1971 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsü Asistanlığına atandı.

29.06.1972 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Kürsüsü'nde "İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri" başlıklı teziyle "İlahiyat Doktoru" unvanını aldı.

1974-1975 İngiltere-Cambridge University Faculty of Oriental Studies'de "Senior Lecturer" olarak İslâm Mezhepleri ve Tarikatları konusunda dersler verdi ve sahasında araştırmalarda bulundu.

12.04.1977 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde "Ahmediyye Mezhebi (Kâdiyânîlik)" başlıklı teziyle "Üniversite Doçenti" unvanını kazandı.

17.06.1982 Ankara Üniversitesi'nde "Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tetkik)" başlıklı takdim teziyle "Profesör" unvanını kazandı.

31.08.1982 Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı'na atandı.

09.10.1984 Üniversite Senatosu tarafından Üniversitelerarası Kurul Temsilciliğine seçildi.

05.11.1984 Dekanlık görevinin yanında Dokuz Eylül Üniversitesi Rektör Yardımcılığı görevini yürüttü (15.06.1989 tarihinde istifa etti).

10.09.1985 Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığına 2. defa atandı.

10.09.1988 Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığına 3. defa atandı.

10.10.1988 Üniversite Senatosu tarafından Üniversitelerarası Kurul Üyeliğine 2. defa seçildi. (31.05.1990 tarihinde istifa etti.)

09.11.1989 2876 Sayılı Kanunun 21. maddesine göre Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi aslı üyeliğine seçildi.

01.06.1990 Üniversitelerarası kurul tarafından 2547 sayılı Kanunun 6. maddesi b/5 bendine göre Yükseköğretim Kurulu Üyeliğine seçildi. (10.11.1992 tarihinde Üyelikten ayrıldı.)

10.09.1991 Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığına 4. defa atandı.

10.11.1992 Muğla Üniversitesi Kurucu Rektörlüğüne atandı.

25.12.1993 YURT-KUR Yönetim Kurulu üyeliğine seçildi.

03.11.1994 Muğla Üniversitesi Rektörlüğüne, öğretim üyelerince seçilerek, Cumhurbaşkanı tarafından 4 yıl süreyle tekrar atandı.

17.05.1995 YÖK tarafından Türkiye Sosyal Bilimler Millî Komitesi Beşeri Bilimler Alt Komitesi üyeliğine seçildi. (YÖK, 14.07.1996'da faaliyetini durdurdu.)

27.07.1995 YÖK Yürütme Kurulu tarafından Türkiye Sosyal ve Beşeri Bilimler Millî Komitesi Başkanlığına getirildi. (YÖK, 14.07.1996'da faaliyetini durdurdu).

27.07.1995 YÖK Yürütme Kurulu tarafından Türkiye Stratejik Araştırmalar Millî Komitesi üyeliğine seçildi. (YÖK, 14.07.1996'da faaliyetini durdurdu.)

08.11.1995 Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi aslı üyeliğine 2. defa seçildi.

22.11.1995 YURT-KUR Yönetim Kurulu üyeliğine 2. defa seçildi.

22.12.1997 YURT-KUR Yönetim Kurulu üyeliğine 3. defa seçildi.

24.10.1998 Muğla Üniversitesi Rektörlüğüne, öğretim üyelerince 2. defa seçilerek, Cumhurbaşkanı tarafından 10 Kasım 1998 tarihinden itibaren 4 yıl süreyle tekrar atandı.

20.11.1999 YURT-KUR Yönetim Kurulu Başkanlığına seçildi.

27.12.1999 Kazakistan Sosyal Bilimler Akademisi Asıl Üyesi olarak seçildi.

09.10.2000 Kırgızistan Uluslararası Cengiz Aytmatov Akademisi Asıl Üyesi olarak seçildi.

11.12.2002 Muğla Üniversitesi Rektörlük görevini tamamladı.

16.01.2003 Emekli oldu.

Hayat arkadaşı Semiha Hanım ile İlâhiyat Fakültesindeki öğrencilik yıllarında, aynı sınıfta tanıştı. Bu evlilikten; Emine Şule, Ayşegül, Nazlı, Sezer Sabriye adında dört kızı vardır. 3 torun dedesidir.

B. BİLİMSEL ÇALIŞMALARINDAN BAZILARI

I. TELİF KİTAPLAR:

1. *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1980 (Gözen geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı 1983; 3. baskı 1986; İran İslam Devrimi ilavesiyle 4. baskı, 1990; 5. baskı, 1991; 6. baskı, 1993; 7. baskı, 1995; 8. baskı 1996; 9. baskı 1998; 10. baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1999)

2. *İslâm'a Karşı Cereyanlar: Babîlik ve Bahaîlik*, Muslim World League Yay., Mecca1402/1981.

3. *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi* (Ortaokul 3. sınıf), M.E.B. Yay., Ankara 1982, (13. baskı, 1994)

4. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara Ü. İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

5. *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.

6. *Kadiyânîlik (Ahmediyye Mezhebi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir1986.

7. *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi* (Komisyon çalışması. Başkan: E.Ruhi FİĞLALİ), Tercüman Yayınları, İstanbul1987.

8. *Atatürk ve Din*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 32, Ankara 1988.

9. *Türkiye'de Alevilik – Bektaşilik*, İstanbul, Selçuk Yayınları 1990 (3. Baskı, İstanbul 1994).
10. *Kâdiyânîlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
11. *Babilik ve Bahaîlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
12. *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevîlik-Bektaşilik*, Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
13. *İmam Ali*, TDV Yayınları, Ankara 1996 (2. baskı, 1998).
14. *Din ve Devlet İlişkileri*, Muğla Ü. Yayınları, Muğla 1997.
15. *Atatürk Düşüncesinde Din ve Lâiklik*, Yayın Hazırlayan: E.R.Fığlalı, T. Müftüoğlu, İ. Karakuş, Atatürk Araş. Mrk., Ankara 1999.
16. *Din ve Laiklik Üstüne Düşünceler*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2001.

II. TERCÜME KİTAPLAR:

1. Prof. Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, Arapça'dan çev.: E.Ruhi FİĞLALİ - O.ESKİCİOĞLU. Yağmur Yayınları, İstanbul 1969 (2. baskı: İstanbul, 1978).
2. Prof. Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, Arapçadan çev.: E.Ruhi FİĞLALİ - O. ESKİCİOĞLU, Yağmur Yay., İstanbul 1970.
3. İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Şî-İmâmiyye'nin İman Esasları (Risâletül-İ'tikâdâtî'l-İmamiyye)*, Arapçadan notlarla çev. E. R. FİĞLALİ, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara 1978.
4. R.A. NİCHOLSON, *İslâm Sûfîleri (The Mystics of Islam)*, İng. Çev.: M.DAĞ, K.İŞİK, E.R. FİĞLALİ, A. ŞENER. R. AYAS, İ.KAYAOĞLU, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978.
5. Ebû Mansur Abdulkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar (El-Fark Beyne'l-Fırak)*, Arapça'dan notlarla çev.: E. Ruhi FİĞLALİ, Kalem Yayınları, İstanbul 1979. (2.Baskı, Ankara, TDV Yay. 1991)
6. Prof.W.Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri (The Formative Period of Islamic Thought)*, İng. Çev.: E.Ruhi FİĞLALİ, Ankara, Ümran Yay., 1981. 2. Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1998).
7. Henry Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, (Les Schismes dans l'Islam), Fransızca'dan çev., E. Ruhi FİĞLALİ-Sabri HİZMETLİ, Pınar Yayınları, İstanbul 1999.

III. TELİF MAKALELER:

1. "*Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler*", İFD (Ankara 1975), XX, s. 219-247.
2. "*Burdur Kütüphanesinde Bulunan Bir Risale: Tezkiretu'l-Mezâhib*", İİED, (Ankara 1975), II, s. 99-116.
3. "*Tezkiretu'i-Mezâhib li'bni's-Serrâc*", İİED, (Ankara 1975), II, s. 117-141 (Önsöz ve notlarla Arapça metin neşri).
4. "*İbâdiye'nin Siyasî ve İtikadî Görüşleri*", İFD, (Ankara 1976), XXI, s.323-344.
5. "*Hâricîliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı*", İFD, (Ankara 1978), XXII, s. 245-275.
6. "*Hicrî 1400. Yıla Girerken İslâm Dünyası*", Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, (Ankara 1979), II, No: 5, s.55-75.
7. "*Genç Nesillerin Din Terbiyesi ve Destanlar*", Kubbealtı Akademi Mecmuası, (İstanbul 1979), Yıl:8, Sayı: 1, s.38-43.
8. "*Eğitimimizde Dinî Formasyon Noksanlığı ve Bunun Anarşideki Yeri*", Kubbealtı Akademi Mecmuası, (İstanbul 1979), Yıl:8, Sayı:3. s. 35-54.
9. "*Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler*", İİED, (Ankara 1980), IV, s. 115-131.
10. "*İbn Sadru'd-Dîn eş-Şirvânî ve İtikadî Mezhepler Hakkında Türkçe Risalesi*", İFD, (Ankara 1981), XXIV, s. 249-276.
11. "*Tercümânü'l-Ümem*", İFD, (Ankara 1981), XXIV, s. 277-335 (Önsöz ve notlarla tenkidî neşir).
12. "*Mesih ve Mehdî İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)*", İFD, (Ankara 1981), s. 179-214.
13. "*The Problem of Abd-Allah İbn Saba*", İİED, (Ankara 1982), V, s. 379-390.
14. "*Sakîfe Olayı ve Hz.Ebû Bekir'in Halife Seçimi, İslâm Medeniyeti*", (İstanbul 1982), V, No:3, s.7-27.
15. "*XIX.Yüzyıl Sonlarında Hindistan (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)*". DEÜİFD, (İzmir 1983), I. s. 1-24.
16. "*Basic Principles of İslam and the Problem of Dialog Between Islam and Christianity*", Diyanet Dergisi, (Ankara 1983), XIX, no: 2. s. 6-13.
17. "*İslam: Basic Principles and Characteristics*", The Muslim World League Journal, (Mecca: Shaban 1403/May-June 1983), LX, No: 8, s. 11-15.

18. "*İlk Şii Olaylar: Tevvabûn Hareketi*", İFD, (Ankara 1983), XXVI, s. 335-352.
19. "*İslâm Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Tetkik)*", İFD, (Ankara 1983), XXVI, s. 353-370.
20. "*Endonezya'da Çağdaş İslâm Düşüncesi*", DEÜİFD, (İzmir 1985), II, s. 9-23.
21. "*Mawlawi a'in: a brief description and an interpretation*", Islamic Culture, 60, IV (1986), p. 46-52.
22. "*Ortadoğu'da İslâm: İslâm Mezhepleri Tarihi Açısından Bir Bakış*", Türkiye Günlüğü, 14, 1991, s. 4-11.
23. "*Nutuk'ta İslâm Tarihi ile İlgili Motifler*", Türk Kültürü, 343 (1991), s. 696-699.
24. "*Nutuk'ta İslâm Tarihi ile İlgili Motifler*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VIII/ 22 (1991), s. 39-43.
25. "*Türk Düşüncesi Üzerine*", Türk Yurdu, Türk Düşünce Hayatı Özel Sayısı, XI/44 (1991), s. 44-45.
26. "*Halkımızın İlahiyat Fakültelerinden Beklentileri*", Din Öğretiminin Dünü ve Bugünü Paneli, *Diyanet Dergisi*, 10 (1991), s. 21.vd.
27. "*Terör ve Terörün Kaynağı*", Türkiye'de Terör ve İçyüzü Açıkoturumu, *Diyanet Dergisi*, VII (1991), s. 19.
28. "*İslâmî Anlayışta İnsanî Değerler*", Türklerde İnsanî Değerler ve İnsan Hakları-I, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı yay., 1992. s. 257-279
29. "*Değişim Sürecinde İslâm*", İslâmî Araştırmalar, VI/4, (1993), s. 222-224.
30. "*Atatürk and the Religion of Islam*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, IX/26 (Ankara, Mart 1993), s. 289-301.
31. "*Alevîlik*", *Diyanet* (Ağustos 1994), 44, ss. 4-10.
32. "*Atatürk ve Din*", Türk Kültürü, XXXIII/384 (Ankara, Nisan 1995), s. 193-204.
33. "*İslâm ve Laiklik*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, X/33 (Kasım 1995), s. 653.
34. "*Egemenlik Kimindir?*", Türkiye Günlüğü, 45 (Mart-Nisan 1997), s. 21-26.
35. "*İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*", Türk Yurdu, XVII/116-117 (Nisan-Mayıs 1997), s. 29-32.

36. "Din ve Devlet İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIII/38 (Temmuz 1997), s. 581-611.

37. "Değişimci Özal ve Değişim Sürecinde İslam", Özal-Siyaset, İktisat, Zihniyet, İstanbul, Boyut, 2001, s.211-218.

IV. TERCÜME MAKALELER:

1. Muhammad Kafafi (Ph.D.), "Abu Saîd Muhammad al-Azdî al-Kalhatî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu" (The Rise of Kharijism According to Abu Saîd.), İFD, (Ankara 1972). XIII. s. 177-191 (İng.den çeviri).

2. L.V. Vaglieri, "Ali-Muâviye Mücadelesi ve Haricî Ayrılmalarının İbâdî Kaynakların Işığında Yeniden İncelenmesi" (The Ali-Muaviyye Conflict and the Kharijite Secession Reexamined in the Light of Ibadite Sources), İFD, (Ankara 1973), XIX, s. 147-150 (İng.den çeviri).

3. Prof. Muhammed Tancî, "Beyrûnî'nin İbn Sina'ya Yönelttiği Bazı Sorular, İbn Sina'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrûnî'nin İtirazları", Beyrûnî'ye Armağan, (Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1974), s. 231-260 (Dr. Abdülkadir ŞENER ile birlikte Arapçadan çeviri)

4. Prof.Dr. Mahmud Şeltut, "İsa'nın Ref'i", İFD, (Ankara 1978), XXIII, s.319-324 (Arapçadan çeviri).

5. W.F.Tucker, "Âsîler ve Gnostikler: el-Muğîre bin Saîd ve Muğîriyye" (Rebels and Gnostics: el-Muğîra and the Muğîriyya), İİED, (Ankara 1982), s. 203-215 (İng.den çeviri).

6. W.F.Tucker, "Ebû Mansur el-İclî ve Mansûriyye: Avrupa Ortaçağı Terörizmi Hakkında Bir Çalışma" (Abu Mansur al-Ijli and the Mansuriyya: A Study in Medieval Terrorism), İİED, (Ankara 1982), s. 217-219 (İng.den çeviri).

7. E.Toftbek, "Kısa Dürzî İlmihalî", İFD, (Ankara 1981), XXV, s. 215-220 (İng.den çeviri).

8. M.M. Mazzoui, "The Origins of the Safawids-Si'ism, Sufism and the Ghulat", İFD, (Ankara 1978), s. 533-536 (Kitap Tanıtma).

V. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ:

1. Türk Ansiklopedisine Yazılan Maddeler:

1. Sebeiyye, 28/246

2. Seb'iyye, 28/251

3. Secah Binti'l-Hâris, 28/255

4. Tahtacılar, 30/352-353

5. Ticanîlik, 31 / 188-189

6. Tüsterî, 32/462

2. Dergâh Yayınevi İslâmî İlimler Ansiklopedisine Yazılan Maddeler:

-Ehl-i Sünnet

3. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisine Yazılan Maddeler:

1. Abbas b. Ali b. Ebî Tâlib, I/21

2. Abdullah b. Ali b. Abdullah el-Abbas, I/82-83

3. Abdullah b. Cafer b. Ebî Tâlib, I/89

4. Abdullah b. İbad el-Murrî et-Temimî, I/109

5. Abdullah b. Meymûn, I/ 117-118

6. Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b.Cafer b.Ebî Tâlib, I/118-119

7. Abdullah İbn Sebe', I/133-134

8. Abdullah b. Vehb er-Râsibî, I/141-142

9. Abdulkâhir el-Bağdâdî, I/245-247

10. el-Ahbâru't-Tıvâl, I/493-94

11. Ali b.Ebî Tâlib, II/371-374

12. Ali Ekber, II/390

13. Bahaîlik, IV/464-468

14. Câbir Cu'fi, VI/532

15. Cemel Vak'ası, VII / 320-321

16. Culendâ b. Mes'ud, VIII/107-108

17. Darü'n-Nedve, VIII/555-556

18. Ebû Mansûr el-İclî, X/181-182

19. Ebû Tâlib, X/327-238

20. Ebû Yezid en-Nükkârî, X/259-260

21. Fah, XII/73-74

22. el-Fark Beyne'l-Fırak, XII/172-173

23. Gadir Hum, XIII/279

24. Gâib, XIII/292

25. Hâricîler, XVI/169-175

26. Hasan, XVI/282-285
27. Hasan b. Muhammed b.Hanefiyye, XVI/331-332
28. Hasan b. Zeyd, XVI/361
29. Hırrî b. Râşid, XVII/382
30. Hüseyin, XVIII/518-521
31. el-Hüseyin b. Ali-Sâhibu Fah, XVIII/525
32. İbâziyye, XIX/256-261
33. İsna Aşerriye, XXIII/143-146
34. İbni Mülcem, XX/220
35. İbrahim el-İmâm,
36. İbn İnebe, XX/85-86

VI. KONGRE, SEMPOZYUM VE SEMİNER TEBLİĞLERİ:

1. "*Atatürk ve Din Anlayışı*", Türk Kadınları Kültür Derneği, Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı Semineri, (Ankara 1981), s. 3-12 (Ayrı basım).
2. "*Atatürk ve Din*", Aydınlar Ocağı, Millî Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Semineri, (İstanbul 1981), s. 209-219.
3. "*Din Kültürü ve Ahlâk Öğretimi*", Tercüman Gazetesi, Milli Eğitim Sempozyumu, (İstanbul 1984).
4. "*Tarih ve Din*", Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Metodolijisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ 1984.
5. "*İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler / Some Problems Concerning the Studies on the History of Islamic Sects*", Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu /First International Symposium on Islamic Studies, (İzmir 1985), s. 369-382 (Türkçe metin ve İngilizce özet).
6. "*Islamic Approach Towards Other Religions*", Assembly of the World's Religions, New Jersey-U.S.A, November 14-21, 1985.
7. "*The Origin and the Significance of the Mawlawi Rituals*", New ERA Conference: "God: The Contemporary Discussion", Coronado, California, December 29, 1986-January 4, 1987.
8. "*Abdullatif el-Harpûtî ve Tenkîhu'l-Kelâm fî Akaidi Ehli'l-İslâm Adlı Eseri*", Fırat Üniversitesi, Türk-İslam Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu, Elazığ, 23-26 Mart 1987.

9. "*The Meaning and the Significance of Islamic Prayer (Salât): From the Point of View of Sufism*", Council for the World's Religions: Ritual, Symbol and Participation in the Quest for Interfaith Cooperation, Harrison Hot Springs, Canada, August 20-25. 1987.

10. "*God in the Turkish Folk Literature*", Neiv ERA Conference: "God: The Contemporary Discussion", Key West. Florida, April 16-22, 1988.

11. "*Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eğitim ve Yayın Hedefleri*" Din Kültürü Sempozyumu, 8-10 Nisan 1988 Ankara.

12. "*Teaching of the History of the Islamic Schools of Political and Religious Thought in the Facilties of Divinity*", Conference on the Communicating Religious values to youth Today, Gregorian University, Rome, 10-13.05.1989.

13. "*İmam Ali and Human Rights*", Imam Ali's Festival Fourteen Centenary of al-Ghadeer, July 1990, London, p. 84-93.

14. "*Yunus Emre'de Allah Telâkkisi*", Eskişehir Türkocağı, 4 Ocak 1991

15. "*Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*", Karşıyaka Kültür-Sanat Derneği, 2 Mart 1991

16. "*Dinî Hayatımız*", Bursa Aydınlar Ocağı, 26 Nisan 1991

17. "*Ana Hatlarıyla Alevîlik*", Günümüzde Alevilik ve Bektaşîlik Paneli, 22.2.1991, Ankara, 1995, s.11-18.

18. "*Sosyal Bütünleşme Açısından Din*", Türk Kültür ve Sanat Derneği, Atatürk İl Halk Kütüphanesi, İzmir, 2 Mart 1992.

19. "*A Brief History of Mawlawiyyah and the Significance of the Mawlawi Rituals*", Contemporary Relevance of Sufism, ed. by Syeda Saiyidain Hameed, New Delhi: Indian Council for Cultural Relations, 1993. s.285 vd. (International Seminar on Sufism, New Delhi, 1991)

20. "*Şîîliğin Doğuşu ve Gelişmesi*", Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu, İstanbul 13-15 Şubat 1993, ss. 33-68.

21. "*İslâm ve Diğer Dinler*", Uluslararası Hoşgörü Kongresi, Antalya 10-12 Haziran 1995.

22. "*Atatürk ve Laiklik*", Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Gazi Magosa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 3-6 Ekim 1995.

23. "*Atatürkçü Düşünce Milliyetçilik ve Lâiklik*", Muğla Üniversitesi Yayını, s. 1-5.

24. "*Do Secular States Have A Future in The Islamic World? (Turkish Case)*", Conference on the Impact of Religion on Politics at the end of the

Twentieth Century, Jerusalem, 10-12 Kasım 1997 (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XV/43 (Ankara Mart 1999), s.203.217).

25. "*Laikilik-Din İlişkisi*", Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye'de Din ve Devlet İlişkileri Sempozyumu, Kahramanmaraş, 1998, s. 6-33.

26. "*Türk İnkılâbı ve Lâiklik*", Kara Harp Okulu Komutanlığı, Ankara: Kara Harp Okulu Bilgi Toplama ve Yayım Merk. Yay., 2000, s. 1-39.

27. "*Yeni Bir Geleceğe Açılırken İslam'ın ve Müslümanların Meseleleri*", Yeni bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din Sempozyumu, Adana, 2002, s. 13-28.